

Serge Paugam

Milyen nehézségekkel kell szembenéznük az RMI-ellátásban részesülőknek?

Ma már ismerjük az RMI-ellátásban (Revenu Minimal d'Insertion – Beilleszkedést elősegítő minimális jövedelem – a ford.) részesülők főbb jellemzőit. Az első országos statisztikák szerint egy évvel a törvény megszavazása után 400 000 háztartás, illetve 870 000 fő kapott ilyen juttatást. Az ellátásban részesülők többsége egyedülálló (76%), illetve gyermektelen (64%) volt. Iskolai végzettségük alacsony volt, 70%-uk legfeljebb az Elemi Iskolai Végbizonyítványig, illetve az alsó középiskola záróosztályáig jutott el, míg a 25 és 59 év közötti népesség körében mindössze 30%-nak ilyen alacsony az iskolázottsági szintje. Az RMI-ben részesülők közel 80%-a állástalan, és ez utóbbiak feléről még az is elmondható, hogy legalább három éve nem volt semmiféle kereső tevékenysége. Egyébként aránylag fiatal emberekről van szó – ez részint abban fejeződik ki, hogy átlagéletkoruk (37,6 év) alacsonyabb, mint a 25- és 65 közötti népesség átlagéletkora (42,3 év), részint pedig abban, hogy az RMI-ben részesülők körében valóságos súlyuknál nagyobb arányban szerepelnek a 25-29 év közöttiek (29%-os az arányuk, míg a francia népességen belül e korcsoport csupán 15%-kal képviselteti magát). Nagyjából már ezeknek az általános adatoknak az alapján is meghatározhatjuk, hogy milyen természetű nehézségekkel kell megküdeniük az RMI-ben részesülőknek: a gondok részint arra vezethetők vissza, hogy az érintett személyek tartósan kiszorultak a munkaerőpiacról, részint arra, hogy társadalmi, illetve családi kapcsolataik meggyengültek.

Mindebből persze nem következik az, hogy ez a népesség homogén lenne, illetve hogy az RMI-ben részesülőkre az életutak, az adottságok és a hátrányok azonossága lenne jellemző. A Centre d'Etude des Revenus et des Coûts (Jövedelmeket és Kiadásokat Elemző Intézet) első adatai valójában azt mutatják, hogy igen nagyok az eltérések e népességen belül a létviszonyok illetve a gazdasági és társadalmi életben való részvétel formái tekintetében. E megállapítás típusalkotásra készíti a ku-

* Les allocataires du RMI face à leurs difficultés. In: Une dette sociale: le RMI. Éditions L'Harmattan, 1992.

tatót. Persze erre nem azért van szükség, hogy megfeleljünk egy, a társadalomtudományok terén hagyományossá vált elvárásnak. Egyszerűen azért jelentkezik parancsoló szükségszerűségként ez az igény, mert egy ilyen tipológia mutathatja meg, hogy milyen kapcsolatban állnak az RMI-ben részesülők a modern társadalommal, illetve hogy milyen hatásai vannak ennek a szociálpolitikai gyakorlatnak. Ugyakkor ügyelnünk kell arra is, hogy ne különítsük el mereven egymástól az egyes típusokat, mert hiszen így szem elől téveszténénk azokat az általános folyamatokat, amelyek előidézik, hogy sokan kiszoruljanak a munka világából, romoljanak a létfeltételeik, illetve gyengüljenek a kapcsolatrendszereik. Ha tehát átfogó ismereteket akarunk szerezni az RMI által érintett lakosság jellemzőiről, illetve ha képet akarunk alkotni ennek az újfajta szociálpolitikai gyakorlatnak a hatásairól, továbbra is a társadalmi valóság megismerésének nélkülözhetetlen eszköze marad a kellőképpen megalapozott típusalkotó tevékenység(...).

A beilleszkedésre vonatkozó spontán tipológiák

Az RMI-program megvalósításában közreműködők – s főképp azok, akik országos vagy megyei szinten, netán egy Helyi Integrációs Bizottság szintjén felelnek e program megvalósításáért – hajlamosak arra, hogy a terep gyakorlati megismerése során kialakított kritériumok alapján osztályozzák az ellátásban részesülőket. Így például olyan kategóriákkal találkozhatunk, mint a „beilleszthető” és a „nem beilleszthető”; a „foglalkoztatható” és a „nem foglalkoztatható”; más szóval olyan kategóriapárokkal, amelyek aszerint különböztetik meg az embereket, hogy kiknek a számára nyújthat hasznos segítséget a közösség, és kik azok, akiknek úgymond, nem lehet segíteni. Finomabb megközelítéseket is alkalmaznak, olyanokat, amelyek már túlmennek a kétpólusú kategóriapárokon. Így egyfelől megkülönböztethetők azok, akiknek mindenképpen van esélyük rá, hogy álláshoz jussanak a munkaerőpiacon, függetlenül attól, hogy milyen segítséget kapnak ehhez a közösségtől; másfelől vannak olyanok, akik esetében a nehézségek halmozódása miatt huzamosabb segítségnyújtásra van szükség, és végül ebben az osztályozási rendszerben is ott a „maradék”, akikkel kapcsolatban kíváncsabb lenne lemondani a visszaillesztési célokról. Az ilyen osztályozások gyakorlati célokat szolgálnak, az integrációs program előmozdítóinak az a törekvése fejeződik ki bennük, hogy az érintett népesség jellemzőihez igazítsák tevékenységüket. Az is megállapítható, hogy az említett osztályozások implicit módon a sikeres és kíváncsatos visszaillesztés céljaként az újbóli elhelyezkedést jelölik meg, s nem vesznek tudomást a munkaerőpiacra nehezedő strukturális feszültségekről.

Valójában a visszaillesztés hagyományos fogalom marad. A szociális munkások maguk is kételkednek abban, hogy minden esetben megfelelőek-e az eszközeik. Így például kérdésesek az eszközök az olyan RMI-ben részesülők esetében, akik nehezen alkalmazkodnak a felajánlott át-

képző tanfolyamokhoz – hol a fekete munkavállalás miatt, hol mert léteznek a létfeltételek bizonytalanságát ellensúlyozó, sajátos helyi megoldások, illetve a deklasszáció megakadályozására kialakított, az egyén korábbi státuszának visszaszerzésére irányuló individuális stratégiák. Ilyenfajta tények ismeretében a szociális ügyekkel hivatásszerűen foglalkozók gyakran jutnak arra a következtetésre, hogy az ellátásban részesülők jelentős részének valójában már sikerült beilleszkedniük!

A hivatalos, illetve társadalmi szóhasználat sokféleségét ismerve a tudományos elemzésekben célszerű tartózkodnunk a beilleszkedés fogalmának használatától. Pontosabban a beilleszkedés fogalmát, abban az értelemben, ahogyan ezt a terminust a szociális mezőben jelenlévő aktorok és intézmények használják (akárcsak a szegénység vagy a munkanélküliség fogalmát) csupán előzetes fogalomnak tekinthetjük(...).

Munkaerőpiaci pozíció és társadalmi kötelékek

Az RMI-ben részesülők nehézségeinek elemzésekor felhasználhatjuk azt a hipotézist, amely szerint az emberek gazdasági és társadalmi pozíciója hosszabb folyamat eredményeként válik törékennyé. E folyamat tanulmányozásakor figyelembe vehetjük, hogy a társadalmi aktorok milyen módon kapcsolódnak be a modern társadalom cserekapcsolataiba, és a szakmai beilleszkedés nehézségeinek elemzését összekapcsolhatjuk a különböző mikroközeg (család, szomszédság, térbeli közelség, illetve szolidaritáson alapuló hálózatok) keretében működő, személyközi kapcsolatok vizsgálatával. Fontos az is, hogy az RMI-ben részesülőknek a társadalmi rendszerhez fűződő viszonyát ne csupán abból a szempontból elemezzük, hogy magatartásuk megfelel-e a közösségi normáknak, vagy sem. Megítélésem szerint célszerűbb lehet, ha a társadalmi kapcsolatok átrendeződését vesszük vizsgálat alá, mégpedig azt tanulmányozva, hogy miként hozzák létre, illetve milyen egyezkedések során módosítják azokat a szabályokat, amelyek lehetővé teszik a kapcsolatrendszerek fennmaradását. Ma már tudjuk, hogy a szocializációs intézmények nem jelentenek túlságosan erős kényszert az egyéni magatartások terén, és azzal is tisztában lehetünk, hogy egyénektől, illetve csoportoktól függően a társadalmi beilleszkedésnek igen változatosak lehetnek a formái. Egyébként a társadalmi élet szabályai sem egyszer s mindenkorra érvényesek, hanem folyamatosan újratárgyalhatók.

Megítélésem szerint a gazdasági és társadalmi életben való részvétel formáit, illetve a pozíciók elbizonytalanodásának folyamatát elemezve két tengelyt, avagy a jelzőszámok két csoportját érdemes figyelembe venniük:

1. egyfelől az egyes személyek munkaerőpiaci értékét kifejező jelzőszámokat,
2. másfelől a társadalmi kapcsolatok intenzitását kifejező jelzőszámokat, melyek azt érzékeltetik, hogy az egyének milyen viszonyban állnak különféle társadalmi csoportokkal, illetve a társadalom egészével. A töb-

bes szám (kapcsolatok) használatával azt a hipotézist is elfogadjuk, hogy a gazdasági és társadalmi életben való részvételnek sokféle formája lehet.

A jelzőszámok e két csoportja alapján átfogó képet alkothatunk azokról a nehézségekről, amelyekkel meg kell küzdeniük az RMI-ben részesülőknek. Amikor az ANPE munkaügyi szakértői elemzést készítettek RMI-t igénylő, hivatalukkal kapcsolatban álló munkanélküliekről, azt tapasztalták, hogy ezek jobbára olyan személyek, akik több éve felajánlottak különféle át-képzési lehetőségeket. Vagyis: az RMI-ellátásban részesülők között jelentős számban vannak jelen a szakmailag deklasszáldottak, akiknek munkaerőpiaci értéke általában csekély. Ugyanakkor megfogalmazhatjuk azt a hipotézist is, hogy az RMI ellátásban részesülők körében több csoportot is el lehet különíteni az elhelyezkedési esélyek alapján. A csoportosítás során az életkort, a diploma jellegét, a szakképzettséget, a szakmai életutat, a munkában eltöltött évek számát, és az egészségi állapotot kifejező indikátorokat érdemes alkalmazni. Célszerű ezen túlmenően figyelembe venni a lakóhelyet is, hiszen jól tudjuk: egy ember munkaerőpiaci értéke nagy mértékben függ attól, hogy mennyire dinamikus fejlődik lakóközvetének gazdasági élete, illetve hogy mennyire hatékony az adott körzetben alkalmazott foglalkoztatáspolitikai.

Hasonló eljárás követhető a társadalmi kapcsolatok intenzitását kifejező jelzőszámok esetében. Ismeretes például, hogy a hosszan elhúzódó munkanélküliség a szociális kapcsolatok meggyengülését eredményezheti, mivel a posztindusztriális társadalmakban is a szakmai kapcsolatok játsszák a legfontosabb integráló szerepet. Azt is jól tudjuk, hogy a „nem tipikus” (vagy „periférikus”) állások – amelyek napjainkban a franciaországi álláshelyek egyötödét teszik ki – integrációs problémák forrásai lehetnek, mindenekelőtt a képzetlenebb dolgozók esetében. A munkásnegyedek társadalmi kapcsolatrendszerét vizsgáló kutatások rámutattak arra is, hogy bomlásnak indult a társadalmi kapcsolatok szövetéke, illetve hogy az elsődleges szolidaritási formák meggyengülése és a kommunikáció hiánya következtében valóságos űr keletkezett ezekben a körzetekben – főképp azóta, hogy már nem beszélhetünk „vörös övezetekről”. François Dubet szerint „a munkásöntudatnak már csak egyes elemei élnek tovább, amelyek már sem általános mozgalomban, sem valamilyen szilárd meggyőződésben nem fejeződnek ki.” Hasonló megállapításokat tehetünk számos falusias településsel kapcsolatban is, ahol jócskán megfogyatkoztak a cserekapcsolatok és a társas érintkezés szinterei. Végezetül ne feledkezzünk el a családszerkezet olyan változásairól sem, amelyek az elbizonytalanodó helyzetű családoknál gyakran járnak együtt a társadalmi kapcsolatok meggyengülésével. A csonka családok, illetve az egyedülállók számának növekedése ugyanis a legtöbbször növeli a sebezhetőséget – főképp a hátrányos helyzetűek esetében. Mindezek alapján nem csodálkozhatunk azon, hogy az RMI-ben részesülőknek – tartós elszigeteltségük következtében – az emberi kapcsolattartás terén is komoly problémákkal kell megküzdeniük. Sokuknak nincs rendszeres kapcsolatuk a családjukkal, másoknak semmiféle családi kötődésük sincs. A gaz-

dasági és társadalmi életben való részvétel intenzitásában mutatkozó különbségek alapján is több csoportot különböztethetünk meg. Így például célszerű figyelembe venni a lakóhely, illetve a lakás jellemzőit, mivel e tényezők hatással vannak a családi és társadalmi viszonylatok alakulására éppúgy, mint a családi otthonon kívül végzett tevékenységekre, legyenek azok szakmai vagy egyéb természetűek.

A társadalmi jelzőszámok fentiekben bemutatott két csoportjának alkalmazását egyebek között az a tény is igazolja, hogy a Saint-Brieuc-ben végzett vizsgálatunk során összefüggést találtunk az egyének munkaerőpiaci értéke és társadalmi kapcsolataik intenzitása között. Abban az esetben, ha a társadalmi környezet elismeri egy munkanélkülről, hogy értéket képvisel a munkaerőpiacon, vagyis ha úgy vélekednek vele kapcsolatban, hogy van esélye az elhelyezkedésre, az ANPE munkatársai valóban felajánlanak számára álláshelyeket, esetleg olyan megoldásokat is, amelyekkel növelheti képzettségi szintjét. Az ilyen esetekben biztosra vehető, hogy az egyén társadalmi kapcsolatai elsősorban az álláskeresésen, illetve a munka világával és az elhelyezkedést segíteni hivatott személyekkel fenntartott kapcsolatain alapulnak, és ez akkor is így van, ha az illetőnek elhelyezkedési gondjai vannak, illetve ha nem is elégítik ki őt teljesen a számára felajánlott álláshelyek. Az is megállapítható, hogy az e típusba sorolható munkanélküliek identitása szempontjából meghatározó jelentősége van a munkának, és ezen belül is az alkalmazotti munkaviszonynak.

Ha viszont egy inaktív személy – például életkora vagy egészségi állapota miatt – nem bizonyul értékesnek a munkaerőpiacon, akkor fennáll a veszélye annak, hogy a korábbinál törékenyebbé válnak társadalmi kapcsolatai: a szakmai tevékenység, illetve az elhelyezkedési perspektívák hiánya csökkentheti az interakciók esélyét, és ez a helyzet könnyen idézhet elő elszigetelődést. Ugyanakkor az, aki tisztában van azzal, hogy nehezen juthat álláshoz, az kárpótlást kereshet a társadalmi kapcsolatok terén. Így például, ha a gyermeküket otthon nevelő anyáknak nehézségeik támadnak, felhagyhatnak az álláskereséssel, és kérhetik a szociális munkások beavatkozását. Ilyenkor nyilvánvalóan a szülői szerepkörrel összefüggő tevékenységeiket próbálják meg társadalmilag elismertetni. Ebben az esetben az egyén társadalmi kapcsolatai elsősorban a gyermekeihez fűződő kapcsolatokon, a háztartási munkán és bizonyos fokig a szociális ügyekkel hivatásszerűen foglalkozókkal folytatott interakciókon alapulnak. Ugyanakkor a munkaerőpiacról való visszahúzódásból eredő hátrányokat – mint erről még szó lesz – a feketén végzett munkatevékenység is ellensúlyozhatja.

Végül azt is tapasztalhattuk, hogy nagyon erős összefüggés mutatható ki az egyének kimondottan gyenge, a különféle hátrányok halmozódására visszavezethető munkaerőpiaci pozíciója és a társadalmi életbe való integrálódásuk alacsony foka között. Ez esetben a társadalomtól való elszakadásról kell beszélnünk, ami egyfelől a mindennapi életvitel biztonságához és egyensúlyához nélkülözhetetlen lakás hiányában, másfelől a társadalmi kapcsolatok gyengeségében vagy hiányában nyilvánulhat meg.

A CERC keretében végzett vizsgálat összes adatának feldolgozása, statisztikai elemzése lehetővé teszi majd ezeknek az összefüggéseknek az igazolását, netán újabbaknak a feltárását. Ugyanakkor az első rendelkezésre álló adatok alapján már most is megkülönböztethetünk három típust az RMI ellátásban részesülők között aszerint, hogy az illetők hogyan vesznek részt a társadalmi és gazdasági életben.

Az első típushoz közelállókra a gazdasági és társadalmi életben való részvételük bizonytalansága jellemző. Az ő nehézségeik arra vezethetők vissza, hogy szakképzettségük hiányos, illetve nem illeszkedik megfelelő módon a munkaerőpiaci igényekhez. Ugyanakkor még bíznak abban, hogy újra – vagy életükben először – sikerülhet stabil álláshoz jutniok. Egyébként ha ezekben az esetekben megfigyelhető is a szociális kötődések gyengülése, a munka világával fenntartott kapcsolatok lehetővé teszik a közösséghez fűződő kapcsolatok zömének fennmaradását.

A második típusba tartozók – életkoruk, gyenge egészségi állapotuk, megfelelő szakmai gyakorlatuk hiánya, vagy egész egyszerűen a modern társadalom normáival és kényszereivel szemben kialakított elutasító attitűdjük miatt – jelenleg nem bízhatnak abban, hogy stabil álláshoz juthatnak, legalábbis ami a gazdaság versenyszektorát illeti. Ugyanakkor az ő esetükben sem beszélhetünk a társadalomtól való elszakadásról, mert környezetük különféle erőforrásainak mozgósításával (pl. bekapcsolódás az árnyékgazdaságba, a szociális szolgáltatások racionális felhasználása) küzdenek a társadalmi deklaszálódás ellen. Az ide tartozók társadalmi – családi kötelei gyakran beszűkülnek, ám a mindennapi élet megszerzésében még mindig számottevő szerepet játszanak.

Végül a harmadik típushoz tartozókra nemcsak az jellemző, hogy nem tudnak álláshoz jutni, hanem az is, hogy elveszítették minden családi, illetve társadalmi kapcsolatukat. (...)

Bizonytalan részvétel a gazdaság és társadalom életében

Az RMI ide tartozó kedvezményezettjeinek munkaerőpiaci értéke alacsonynak, illetve inadekvátnak bizonyult. Példaként említhetjük azoknak a fiataloknak az esetét, akiknek alacsony képzettségük miatt még sosem volt stabil állásuk. Az ő esetükben a legnagyobb problémát státusuk tartós bizonytalansága jelenti: sok esetben átképző tanfolyamokon vesznek részt, helyzetük gyakran átmenetet képez a munkanélküliség és a foglalkoztatottság között, többnyire részidőben vagy meghatározott időtartamig foglalkoztatják őket, kompenzatív céllal juttatják kisegítő munkához, stb. Érdemes megemlíteni, hogy egyesek 35., netán a 40. életévükig is eljuthatnak úgy, hogy még sosem volt biztos állásuk. Ugyanakkor a szakmai tevékenység továbbra is központi szerepet tölt be az életükben. Hivatkozhatunk az újonnan deklaszálódókra is, akik gyakran 40. évük felett veszítik el állásukat, de akik – akárcsak a fiatalok – azt tapasztalják, hogy képzettségük nincs összhangban az egyre szelektívebben működő munkaerőpiaccal. Ezek a munkások, akiket általában az ipari szerkezet-

váltás miatt bocsátottak el üzemükből, munka nélkül nem tudják az életüket elképzelni.

A RMI-ellátásban részesülők e csoportját leginkább a munka világával fenntartott kapcsolataik alapján lehet jellemezni. Ha képzettségük, mint láthattuk, nem is elegendő ahhoz, hogy azonnal álláshoz jussanak a gazdaság versenyszektorában, semmi nem zárja ki, hogy egy átképzési folyamat nyomán stabil munkahelyre kerüljenek. Egészségi állapotuk nem gátolja munkavégzésüket, és többségük olyan földrajzi körzetben lakik, ahol a gazdaság működésmódja alapján reális az újraalkalmazás esélye.

A munkanélküliség illetve a munkaerőpiaci pozíciók bizonytalansága hatással van a társadalmi kapcsolatokra. Emlékeztetünk a Paul Lazarsfeld kutatócsoportja által végzett egyik vizsgálatnak az eredményeire, amelynek színhelye a Bécs szomszédságában lévő Marienthal volt. Itt azt követően, hogy bezárták a város lakóinak zömét foglalkoztató üzemet, tömegessé vált a munkanélküliség. A szociológusok megállapították, hogy a munkalehetőségek szinte teljes megszűnése nyomán meglazultak a szociális kapcsolatok, tétlenség, apátia lett úrrá az embereken. Az RMI-ellátásban részesülők első típusába tartozók körében hasonló nehézségekkel találkozunk. Azoknál a munkanélkülieknél, akik hosszú évekig megszakítás nélkül dolgoztak, a kényszerű tétlenség válsághoz vezet, s az első időben arra készíti őket, hogy elforduljanak a társadalmi élettől. Ez történt például egy 41 éves munkanélkülivel, akin keserűség és szorongás lett úrrá: „Senki sem tett nekem szemrehányást, sem a feleségem, sem a gyerekeim. De én személy szerint mégis hibásnak éreztem magamat. Úgy éreztem ... még a szomszédok előtt is ..., hogy én vagyok a hibás, amiért állás nélkül maradtam. Odáig fajult a dolog, hogy ki sem mozdultam otthonról. Szégyelltem magam, féltem attól, hogy meglátnak...” Ilyen helyzetekben gyakran előfordul, hogy a családi életben keresnek kompenzációt az emberek, már amennyiben van lehetőségük rá, hogy e keretek között alakítsanak ki egyfajta érzelmi egyensúlyt. Látnunk kell ugyanakkor, hogy az egyének pozícióinak megrendülése, illetve társadalmi kapcsolataik meggyengülése esetenként valamilyen családi törésre (válásra, szétköltözésre) vezethető vissza.

A legfiatalabbak általában könnyebben viselik a bizonytalan élethelyzeteket, és esetenként a munka világán kívül próbálkoznak támaszt, szolidaritást nyújtó kapcsolatrendszerek kiépítésével. Ezt példázza annak a 27 esztendőes értelmiséginek az esete, aki kudarcba fulladt egyetemi tanulmányai után művészkörökben próbálkozott identitása újraépítésével. Mások, akik hátrányosabb helyzetből indulnak, óriási energiákat mozgósítanak annak érdekében, hogy kikerüljenek a kátyúból, és ha nem is stabil álláshoz, de legalább elégséges, az anyagi válság periódusait elkerülhetővé tevő jövedelemhez jussanak – ami az ő esetükben a minimálbér (SMIG) szintjét jelenti. Egy munkásszármazású fiatal apa – akinek még sosem volt három hónapnál hosszabb munkaviszonya – például így beszél arról a vágyáról, hogy álláshoz jusson: „Adjatok bármilyen munkát, legyen az utcaseprés, sírásás vagy vécépuclás, nekem teljesen mindegy. A lényeg az, hogy legyen fizetésem, hogy rendesen fizessenek, még ha

csak a garantált minimálbért kapom, az sem érdekel. (...) Én melózni akarok, fizetést akarok hazavinni a feleségemnek és a gyerekeimnek, én csak ennyit akarok és semmi mást. Valahogy ki akarok kecmeregni a slamasztikából.”

Az interjú vizsgálat első eredményei alapján már kirajzolódnak bizonyos különbségek a fenti típusba tartozók magatartása között. Nagy különbségek mérhetők például a képzettségi szinttől függően. A tapasztalatok szerint az iskolázottabb fiatalok gyakran megpróbálják előnyösen kihasználni a bizonytalanság időszakait, amelyeket egyébként is csak időlegesen tekintenek. A kulturálisan hátrányos helyzetűeknek viszont nincs lehetőségük arra, hogy ezt az élethelyzetet egy új identitás megalapozására, vagy más életforma kialakítására használják fel. Ők továbbra is a hagyományos munkatípusokhoz kötődnek, és legfőbb céljuk, hogy a lehető legrövidebb idő alatt változtassanak helyzetükön. Ugyanakkor az e típusba tartozók mindegyikére jellemző (beleértve a statisztikai szempontból igen kis súlyt képviselő értelmiségieket is), hogy nehezen tudnak beilleszkedni a munka világába. Ennek következtében létfeltételeik bizonytalanná válnak, és az esetek egy részében szociális kapcsolatrendszerük is meggyengül.

Amennyiben az RMI e kedvezményezettjeinek van esélyük az elhelyezkedésre, fontos számukra, hogy milyenek voltak az ezt megelőző időszakban az átképzési lehetőségek, illetve az elhelyezkedni akaróknak nyújtott segítség formái. Ha az érintettek az RMI-szerződés keretében fordulnak valamely szociális intézményhez, megtörténhet, hogy a versenyzás szférájában kínálnak fel nekik valamilyen elhelyezkedési lehetőséget, feltéve, hogy az adott körzetben már kijelöltek ennek feltételei. Ebből nem következik az, hogy az RMI-szerződéssel rendelkezők két másik típusába tartozók ne köthetnének elhelyezkedési szerződést, de megfogalmazható az a statisztikailag még igazolandó hipotézis, hogy számukra jobbra köztámogatással létrehozott, illetve piaci munkalehetőséget kínálnak fel (például a közhasznú munkák, helyi beilleszkedési programok keretében).

Még túl korai lenne jóslatokba bocsátkozni azt illetően, hogy milyen hatással lesz az RMI-ellátás erre népességre. Az interjúk első eredményei alapján a megkérdezettek által elmondott tapasztalatokból kiindulva csupán annyit állapíthatunk meg, hogy eltérés van az RMI-ben részesülők aspirációi és az RMI nyújtotta lehetőségek között. Minthogy továbbra is erősen kötődnek a munka hagyományos értékéhez, az RMI és a beilleszkedést segítő felajánlott lehetőségek csak kis mértékben felelnek meg identitáskereső vágyaiknak. Azokat a közhasznú munkákat és tanfolyamokat, amelyeket a beilleszkedést hivatalból segítők az újbóli elhelyezkedést előkészítő lépcsőként felajánlhatnak, az e csoporthoz tartozók ritkán tartják megfelelő megoldásnak. Tudatában vannak a kockázatnak, hogy megmaradhatnak a munkanélküliség és foglalkoztatottság közötti köztes pozícióban, és ennek megfelelően leértékeltnek érzik magukat. Egy 41 éves üzemi munkás így beszélt erről: „Nagy nullának néznek. Nagy nullának. Ezentúl TUC (Travail d'Utilité Public – Közhasznú Mun-

ka – a ford.) vagy TUS (Travail d'Utilité Sociale – Szociális Szempontból Hasznos Munka – a ford.) a neved, és akárhová beoszthatnak anélkül, hogy megkérdeznék a véleményedet. Abban a pillanatban, ahogy munkanélküli lesz belőled, úgy kezelnek, mintha hülyébb lennél a többiek-nél.” Még erősebben fogalmazódik meg ez az érzés azokban az emberekben, akik az RMI-ellátásba való bekerülésük előtt már több tanfolyamot végeztek el, de ez nem hozott érzékelhető előrelépést a számukra. Sokan közülük keserűen, rossz érzéssel fognak bele egy újabb kísérletbe, miként az a 25 éves férfi is, aki megvallotta, hogy csak azért írta alá a beilleszkedési szerződést, mert nem volt más választása: „Mert amikor kapsz egy ilyen ízet (felmutatja az idézést), ez bizony fenyegetés... az van ráírva, amennyiben nem jelenik meg, puff, megszüntetik az RMI folyósítását. Higgye el, ezek komoly fenyegetések, ezek nagy nullának néznek bennünket. Nincs választása az embernek. Így van ez. Akár meg is döglöhetsz, ők tojnak rá.” (...)

A munkaerőpiacról való kiszorulás kompenzált formái

Egyesek hajlamosak arra, hogy az „alkalmazhatatlan” személyeket olyan „nehéz esetekként” kezeljék, akiknek az ellátását ilyen vagy olyan formában mindenképpen fel kell majd vállalniuk. Ilyenkor azután, mivel rájuk nem terjed ki az elhelyezkedést előmozdítani hivatott intézkedések hatálya, eleve úgy kezelik ezeket az embereket, mint akiknek az ügye a szociális szervekre tartozik. Ez a megközelítés igencsak leegyszerűsítő, hiszen alábecsüli az RMI-ben részesülőknél belül azok arányát, akik ugyan valóban csak szerény értéket képviselnek a munkaerőpiacon, de a beilleszkedést hivatalból támogatók mindenfajta közreműködése nélkül is bekapcsolódnak – igaz, nem munkavállalóként – a társadalmi vérkeringésbe. E szemlélet képviselőinek az is felróható, hogy elfeledkeznek a társadalmi kapcsolatrendszerek mikroszociális szférában zajló átalakulásairól, amelyek gyakorta kicsúsznak az intézményes beavatkozások hatóköréből.

Vizsgálatunk első eredményei azt mutatják, hogy a nyugdíjkor előtt állók az RMI-t várakozási időszakként élik meg. Nem érzik úgy, hogy ez az ellátás csökkentené társadalmi státusukat, épp ellenkezőleg, inkább megkönnyebbülést hozó kordedvezményes nyugdíjazásként fogják fel a dolgot. Egyesek arra fordítják idejüket, hogy unokáikra vigyázzanak (esetenként díjazás ellenében), mások különféle helyi szervezeteknek ajánlják fel szolgálataikat, vagy karitatív tevékenységre vállalkoznak környezetükben. Ezekről az esetekről megállapítható, hogy a munkaerőpiacról való kiszorulás nem járt együtt a társadalmi kapcsolatok teljes leépülésével.

Az RMI-ellátásban olyan családok is részesülnek, amelyek korábban már kapcsolatban álltak a szociális gondoskodás intézményeivel. Egyesek például, akik a nevelési segély havonként folyósított pótlékában részesültek, már lemondtak arról, hogy újra állásba kerüljenek. Ezekben az

esetekben az egyének társadalmi kapcsolatai nem szűntek meg teljesen: a szülői szerepkörrel összefüggő otthoni tevékenységek, illetve a „házon kívüli”, az iskolával, nevelőkkel, közművelődési szakemberekkel, szociális munkásokkal fenntartott kapcsolatok kompenzálhatták – és az RMI folyósítása esetén továbbra is kompenzálhatják – a munkaerőpiacról való kiszorulást.

Emellett – főként a vidékies jellegű Cotes d'Armor tájegység területén – felfigyelhettünk az életmód és a társadalmi kapcsolatok szakmai deklasszáldást követő többféle átrendeződésére. Ilyen például a fölműveléshez való visszatérés, ami gyakran egyúttal a szülőhelyre való visszatérést is jelenti; a mezőgazdasági üzemekben való időszaki munkavállalást, a falusias érintkezési szokásokhoz való alkalmazkodást stb. Példa erre egy 48 éves kamionsofőr, B úr esete. Őt egy súlyos szakmai mulasztás miatt bocsátották el 1985-ben. Mivel tudta, hogy eredeti szakmájában aligha tudhat újra munkát találni, elhatározta, hogy Párizs mellől visszaköltözik szülőfalujába. Visszatelepülése után nagyon aktívan kereste a kompenzáló jellegű tevékenységeket, az úgynevezett hivatalos gazdaság területén kívül. Számos be nem jelentett, apróbb-cseprőbb munkára vállalkozott (csirkék éjszakai begyűjtése a falu állattartóitól, gazdálkodóknak nyújtott kisebb segítség). A falu társadalmi életében is részt vett (eljárt például a temetésekre, ami a szociabilitás egyik legbiztosabb jele).

Itt érdemes megemlíteni, hogy az RMI ellátásban részesülők e típusához tartozók maguk is képesek annak felmérésére, hogy milyen értéket képviselnek a munkaerőpiacon, és az esetek nagy részében reális képet alkotnak erről. Így volt ez például annak a munkanélküli segélyben nem részesülő 35 éves munkásnak az esetében is, akit egy Cotes d'Armor-i, falusi környezetben működő élelmiszeripari üzemből bocsátottak el. Gazdasági okokkal indokolt elbocsátása után jelentkezett a Munkaügyi Hivatalnál (ANPE), de sosem vehetett részt a szakmájához kapcsolódó továbbképzésben. Jól tudja, hogy saját lakóhelyének körzetében rendkívül nehéz álláshoz jutnia. Ennek ellenére úgy döntött, hogy nem költözik el, hanem itt helyben próbál kialakítani falusias környezetet a családja számára, olyan életviszonyokat, amelyek – legalábbis az ő álláspontja szerint – kevesebb kényszerrel járnak, mint a városi élet és az üzemi munka. A család komfort nélküli házban lakott, megélhetésüket szerény állattartás és a közeli gazdaságokban végzett be nem jelentett munkák tették lehetővé. Ez a munkanélküli valóban keveset ért a munkaerőpiacon, de nem az életkora vagy munkaképtelensége, hanem elsősorban lakóhelye miatt, valamint azért, mert képtelen volt alávetni magát a modern társadalom normáinak.

Az e típusba tartozó RMI-ellátásban részesülők gyakran nem értik, hogy mit jelent a beilleszkedés, illetve a beilleszkedési szerződés fogalma. Miután tisztában vannak azzal, hogy csekély értéket képviselnek a munkaerőpiacon, és már lemondtak a munkába állásról, nem várnak mást, mint az ellátás rendszeres folyósítását. Kevésbé értik, hogy mi az értelme az olyan erőfeszítéseknek, amelyek nem a munkába való visszatérést tekintik végcéljuknak.

Vajon az következik-e mindebből, hogy a társadalmi beilleszkedést előmozdítani hivatott intézkedések nem felelnek meg az érintettek e csoportjának? Nehéz erre a kérdésre válaszolnunk, mert egyelőre túl kevés megfelelő információ áll a rendelkezésünkre. Csupán azt a hipotézist fogalmazhatjuk meg, hogy jelenleg nagy a távolság a szociális szférában tevékenykedőknek a társadalmi beilleszkedéssel kapcsolatos felfogása és a bér munka világának perifériáján zajló csere folyamatok realitása között. Úgy tűnik, hogy a társadalmi életben való részvétel egyes olyan formái, melyek már az RMI bevezetése előtt is léteztek (például a feketén végzett munka) ellentétben állnak a beilleszkedési intézményesült definícióival, illetve a szociális gondoskodás szakembereinek hivatalos gyakorlatával. A szociális munkások gyakran teljesen tanácstalanokká válnak, amikor a munkaerőpiacról való kiszorulást kompenzáló szervezett formákkal találkoznak. Valószínűleg erre vezethető vissza, hogy a beilleszkedési szerződések kidolgozása az átlagosnál hosszabb időt vesz igénybe azoknál, akik már több éve munka nélkül vannak. Általában véve elmondható, hogy az érintettek nehezen értik meg, hogy mi értelme lehet egy beilleszkedési szerződésnek, ha abban nem foglalmazódik meg közvetlen célként az újbóli elhelyezkedés, illetve az átképzésben való részvétel. Egyébként az ilyen szerződések kidolgozása esetenként szakmai-etikai dilemmák elé állítja a szociális munkásokat. Vajon fel kell-e például jelenteni azokat, akik valamilyen mezőgazdasági üzemben vállalnak illegális munkát? És arra kényszeríteni őket, hogy olyan szerződést írjanak alá, amely összhangban áll a megyei beillesztési programmal? Vagy éppen ellenkezőleg: szemet kell-e hunyni a dolog felett, hiszen az ilyen tevékenységek erőteljesen hozzájárulnak a társadalmi kapcsolatok fennmaradásához? Vajon helyes-e rébeszélni egy beilleszkedési szerződés aláírására, illetve egy átképző tanfolyam elvégzésére azt, aki elutasítva a modern társadalom normáit, falusias környezetben lévő törpegazdaságon rendezkedett be a családjával? Milyen normákat kell figyelembe venni? Az össztársadalmi szintűeket, vagy inkább azokat a marginálisabbakat, amelyek megfelelnek a mikrotársadalmi környezet életét átalakító adaptációs, illetve átrendeződési folyamatoknak? Ezekre a nehéz kérdésekre nyilván kidolgoznak majd valamilyen választ az RMI-ellátásban részesülők beilleszkedésének segítségével megbízott helyi bizottságok, de azt is látnunk kell, hogy jelenleg nagyfokú a bizonytalanság és a zavar a szóban forgó populációval kapcsolatos közösségi elvárások terén.

Már említettük, hogy alaposabban kellene vizsgálni azok megoldásait, akik a munkaerőpiacról való tartós kiszorulásukat a társadalom életében való részvétellel igyekeznek kompenzálni. Ugyanakkor nem szabad túlértékelnünk ezeket a lehetőségeket, sem pedig azt gondolnunk, hogy a munkaerőpiacon gyenge pozícióval rendelkező RMI-ellátásban részesülők mindegyike képes rá, hogy eljusson egy számára kielégítőnek tűnő egyensúlyi állapotba. A kompenzáció csak viszonylagos. Terepen végzett kutatásainkból kiderült, hogy még ha egyes esetekben nem beszélhetünk is a társadalomról való leszakadásról, az egyének kapcsolatainak nagyon törekenyek, s hosszú távon reális veszély a meggyengülésük vagy éppen a

felbomlásuk. Ez a helyzet például azokkal, akiknek nagyon rossz az egészségi állapota – amit esetenként még az alkoholizmus is súlyosbíthat –, valamint azokkal az egyedülélőkkel, akiket a szülők vagy távolabbi rokonok csak akkor hajlandók befogadni, ha az illetők végső válsághelyzetbe kerülnek. Egyébként ilyen segítség nélkül sokuknak kellene végtelenen rossz körülmények között tengődniük, vagy szociális otthonba, illetve elmebetegintézetbe kerülniük. Ezekben az esetekben az egyén társadalmi integrációja – amelyből eleve hiányzik a munka által való integrálódás előnye – igen alacsony fokú, és könnyen meg is kérdőjeleződhet a kapcsolatok törekenysége miatt.

A társadalomról való leszakadás

Az RMI-ellátásban részesülő, munkaerőpiacról kiszorult személyek közül nem mindenkinek sikerül kompenzációs lehetőségeket találnia a társadalmi életben. Megállapítható, hogy sokuknak több problémával kell szembenéznie. Ezek megfosztják őket annak esélyétől, hogy rendszeres kapcsolatban álljanak a környezetükkel. Az ilyen emberek gyakran egyedül élnek, családjukkal való kapcsolatuk megszünt.

A társadalmi kapcsolatok hiányának egyik fontos indikátora az, ha bizonytalan az illető lakhatási jogcíme, vagy ha nincs lakása. A hajléktalanok és az önkényes lakásfoglalók helyzetét ma már jól ismerjük. Párizsban és más nagyvárosokban drámai helyzeteket hoz létre ez a probléma. 1989-ben a „Maison de Nanterre” nevű ideiglenes szálláshelyen például 60 000 „vendégéjszakát” regisztráltak. Az esetek többségében rendszeres kliens volt, de csak kevesen részesültek RMI-ben.

Az e típusba tartozók számára nehezen eldönthető dilemmát jelent, hogy igénybe vegyék-e egyáltalán az RMI-t. Társadalmi kötelekeikből kiszakadva felméri, hogy milyen alacsony a státusuk a munkaerőpiacon, és azt is, hogy milyen nagy erőfeszítéseket kellene tenniük helyzetük javításáért. Látják az RMI előnyét is, hogy ti. ez rendszeres jövedelmet nyújt, de látják a hátrányait is: ha igénybe veszik, akkor olyan ellátó intézmény keretébe kerülnek, amelynek előírásai szigorú fegyelmet követelnek meg. Így például azoknak, akik kérelmezték az RMI-t, s ebből következően egy szociális rehabilitációs központ lakóivá váltak, döntésük meghozatalakor le kellett mondaniuk mindazon szabadságokról, amelyek az összes nehézség ellenére együtt járnak a marginális vándoréletmóddal. Ez történt például azzal a nővel, 57 éves munkanélkülivel, aki 40 éves munkaviszony után hosszú időre teljes mértékben munkanélküli lett. Ez idő alatt helyzete gyorsan romlott, s végül jövedelem, lakás és családi kapcsolatok nélkül maradt. Ekkor már koldulni kényszerült mindaddig, amíg nem sikerült megkapnia az RMI-t. Szavai szerint „Az RMI arra jó, hogy megtiltsák az embereknek, hogy az utcán kolduljanak.” Jelenleg a nanterre-i otthonban van szálláshelye, és úgy látja, hogy ennek a helyzetnek mindent összevetve, nagyobbak az előnyei, mint a hátrányai: „Itt

van egy főnökség fölöttünk, amely megszab bizonyos dolgokat.(...) Ha itt laksz, kevesebb a gondod, nem fizetsz lakbért, gázt, villanyt. Ha kijön a lumbágód, kórházba visznek. De ha egy garzont bérelek, és veszekedős szomszédaim vannak, ugyan kitől kérhetnék segítséget?" Nyilvánvaló, hogy ez esetben az RMI elfogadása mögött nem valamiféle beilleszkedési stratégia húzódik meg, hanem csupán az a vágy, hogy illető megóvja magát a marginális életmóddal együttjáró bajoktól. Egyébként ez a munkanélküli nem is tud más jövőt elképzelni magának, mint azt, hogy 60 éves korában majd elhelyezik az idősek otthonába.

Pusztán azért, mert a nagyvárosokban láthatóbbak a társadalomról leszakadók, tévedés lenne azt gondolni, hogy a vidéki környezet mindig biztosítja a társadalmi beilleszkedést. Persze nyilvánvaló, hogy a kisközségekben – már csak a lakóhely, illetve a tágabb környezet jellemzőiből következően is – több lehetőség kínálkozik a munkaerőpiacról való kiszorulás kompenzálására, de az elszigetelődés számos példájával találkozhatunk ezeken a településeken is. S esetenként maga a társadalmi élet is csökevényes. Vizsgálódásaink során a testi és lelki nyomorúság számos olyan esetével találkoztunk, amelyek legalább részben az emberhez méltatlan létviszonyokra vezethetők vissza, illetve arra, hogy az adott közegben szétzilálódtak az emberi kapcsolatok. Ezt mutatja például C. úrnak, ennek a 40 éves férfinak az esete, aki korábban mezőgazdasági kisüzemben segítő családtag volt, és aki szülei halála óta egyedül él egy egészségtelen és szinte romos kis tanyasi házban. A portát képtelen rendben tartani – a beton padlózatot például vastag és csúszós sár borítja. Egész nap egyedül van otthon, egyetlen elfoglaltsága az, hogy ennivalót készít magának. Egészségi állapota siralmas. Epilepsziás (ahogy ő mondja: „el szoktam esni”), de továbbra is fogyaszt alkoholt, amitől egyre romlik az állapota. Nővére az egyetlen olyan lény, akihez még családi szálak fűzik. Ő egy szomszédos házban él, de nem nyújt neki semmiféle segítséget. E problémahalmaz ismeretében nem csodálkozhatunk azon, hogy már többször töltött három hónapot a körzet pszichiátriai kórházában.

A társadalomból kiszakadók gyakran alkoholizálnak. Egyesek még azt is állítják, hogy némely ellátottak nyomorúságát maga az RMI okozza. Szarkasztikus megjegyzéseket lehet hallani azokról a megrögzött alkoholistákról, akik a nekik folyósított pénzből isszák le magukat. Tény, hogy gondos és áldozatkész személyek – szociális munkások és önkéntes segítők – folyamatos és hatékony támogatása nélkül nagy az esélye annak, hogy ezek a családi és társas kapcsolatok nélküli RMI-kliensek bajaikra, kudarcaikra az italban keressenek vigaszt.

Ha a beilleszkedés valóban egyet jelent a modern társadalomra jellemző cserekapcsolatokban való részvétellel, illetve az innovációk átvételével, bizonyos, hogy e kliensek számára rendkívül nehéz lesz a „visszaileleszkedés”. Ebből azonban nem szabad azt a következtetést levonni, hogy az RMI felesleges vagy éppen diszfunkcionális intézmény lenne azok számára, akiket a társadalomból kiszorulás fenyeget. Számos bizonyító erejű példát említhetnénk arra, hogy az RMI javította a társadalmi cserekapcsolatokban való részvételt. Olyanok számára, akik korábban nem ren-

delkeztek semmiféle jövedelemmel, lehetővé tette például, hogy életükben először bankszámlát nyissanak, hogy társadalmi biztonsághoz jussanak, hogy falujukban vagy lakónegyedükben közhasznú munkát végezzenek, és hogy kapcsolatokat alakítsanak ki, vagy élesszenek fel környezetükben. Aligha vitatható, hogy az RMI „megtartó” funkciót tölt be mindazok számára, akiket „marginálisnak” neveztem, és akik korábban nem kaptak tartós támogatást a szociális szolgáltatóktól.

Írásunkban kísérletet tettünk az RMI-ellátásban részesülők tipológiájának kidolgozására, figyelembe véve azokat a nehézségeket, amelyekkel szembe kell nézniük, vagy ha úgy tetszik, az egyéni pozíciók megrendülésének azokat a fázisait, amelyek során az egyén fokozatosan elveszíti munkaerőpiaci értékét, illetve társadalmi kapcsolatait. E munkából, mely a terepen végzett kutatás első eredményeire támaszkodik, máris levonható az a következtetés, hogy a gazdasági és társadalmi életben való részvétel formái igen változatosak; léteznek olyan mikroszociális terek, amelyeken belül a társadalmi kapcsolatok újraépülnek a társadalmi beilleszkedést előmozdítani hivatott szervek beavatkozása nélkül, továbbá hogy az RMI ellátásban részesülők egy része – az őket sújtó nehézségek ellenére – nem marad passzív a magánéletébe beavatkozó intézményekkel, illetve szociális munkásokkal szemben. E tanulmány egy folyamatban lévő kollektív kutatás egy szakasza, melynek végleges eredményei segíthetnek az új, nagyratörő szociálpolitika értékelésében.

(Ez a szöveg akkor íródott, amikor az RMI ellátásban részesülőkkel kapcsolatos folyamatban lévő vizsgálatok adatai még nem voltak teljes mértékben hozzáférhetőek. Részletesebb információk, illetve statisztikai adatok találhatóak a „Documents du CERC”, a „La Documentation Française” 98. füzetében.)

Fordította Bajomi Iván